

Razvitak nautičkog turizma brodova na kružnim putovanjima i receptivno poslovanje putničke agencije u Dubrovniku

UVOD

Na pisanje ovog rada potakle su me, među ostalim, česte rasprave o nastanku i razvitku posebnog oblika — nautičkog turizma brodova na kružnim putovanjima (krstarenja) na istočnoj obali Jadrana, kao i mjesto, uloga i značaj receptivne putničke agencije u tom razvitku. Pojednostiti i osobitosti tog oblika rada i djelovanja želio sam ilustrirati suvremenim radom i djelovanjem specifičnih receptivnih oblika poslovanja na primjeru Putničke agencije »Atlas« iz Dubrovnika.

Organizirani turizam star je 141 godinu (od godine 1841). Turistička kretanja tek poslije II svjetskog rata postaju masovna pojava kao i nautički turizam, pojava vrijedna pozornosti i izučavanja.

Nagli porast turističkog prometa prati porast i razvitak putničkih agencija. Snažnim razvitkom turističkih kretanja u svijetu i Jugoslaviji, poslovanje i rad organizacija receptivnog karaktera, putničke agencije postaju snažan nosilac i čimbenik gospodarskog i vanjskotrgovinskog prometa. U povijesnom razvitku, te organizacije su sljedbenice pomorsko-brodarskih društava koja su taj posao obavljala u cilju poboljšanja pomorskog parobrodarskog prometa. Ona su se — osim osnovnog posla prijevoza putnika (i robe) — bavila organiziranim i kreativnim poslovima svojstvenim radu putničke agencije.

Putničke agencije Jugoslavije svojim djelovanjem snažno utječu na: turistička kretanja, podizanje ugleda Jugoslavije, kompletiranje njene receptivne turističke ponude, stabilnost njenih gospodarskih tokova itd.

Ovaj rad skroman je prilog takvom pristupu nautičkom turizmu brodova na kružnim putovanjima (krstarenjima) posredstvom dubrovačke Putničke agencije »Atlas«.

RAZVITAK TURIZMA U DUBROVNIKU

»Ako tražite raj na zemlji, potražite Dubrovnik« (Bernard Shaw, Dubrovnik, mjeseca svibnja 1929. godine).¹

Dubrovnik je kroz svoju trinaest stoljetnu bogatu slobodarsku povijest bio spona između Istoka i Zapada u pomorskim, trgovinskim, kulturnim i drugim aktivnostima. Svoje mjesto, ulogu i ime unio je u povijest i svjetska zbivanja.² Do pada Republike godine 1808. u Dubrovnik su dolazili brojni trgovci, poslovni ljudi, političari, diplomati, ratnici i vojskovođe, zatim naučenjaci, luralice i drugi brojni namjernici i znatiželjnici.

Osim onih koji su poslovnim i drugim

razlozima³ bili prinuđeni da dođu u Dubrovnik, bilo je i takvih koji su svijetom putovali zbog razonode, osobne zabave i zadovoljstva, kao i zbog želje za promjenom načina življenja i slično. Svi su oni bili preteče modernih turista. Tako se već godine 1360. osniva prvo državno (Republike) konačište u Dubrovniku, u Sponzi, poznato kao hospitium ili hosteria ili hospesija, hostarija i ostarija, platea, organizirano, potpomognuto, stimulirano, subencionirano od Dubrovačke Republike.⁴

Intenzivni promet putnika u Dubrovačkoj Republici u proteklom stoljećima, kako je to vidljivo iz brojnih zapisa i putopisa tadašnjih putnika, imao je brojne zajedničke osobine s današnjim turizmom. Ipak se, po našem mišljenju, bitno razlikuje od »... modernih turista, ali ipak nisu bez svake veze s njima.«⁵ U turističkoj teoriji to razdoblje nazivljemo tzv. turizam, a preteča je suvremenog turizma.⁶

Iako je taj promet bio ograničen, kako po broju, tako i po dužini boravka, ipak je imao veliko značenje s političkog, kulturnog i gospodarskog gledišta, pa se može smatrati pretečom suvremenog turističkog prometa koji se u Dubrovniku počeo razvijati sredinom prošlog stoljeća, kad su uspostavljene redovite pomorske parobrodarske putničke linije.⁷

Krajem XIX stoljeća nastaje preobražaj objekata za smještaj, izgradnjom većih koji zamjenjuju male individualne objekte, nami-

¹ M. Vidoević: Revija Dubrovnik, Turistički savez, Dubrovnik, Knjiga I, 1929. str. 158.

² Prirodne uvjete Dubrovnika — kroz povijest — koristili su njegovi stanovnici znalčki i mudro. U prvom redu kao Republika, uspio je stvoriti i očuvati samostalnost i slobodu. Skladno oblikovana srednjovjekovna arhitektura, gdje se gotika, renesansa, barok i drugi stilovi međusobno isprepliću kroz zanimljiva i vjerna umjetnička dostignuća, kulturna ostavština i bogata povijest, diplomacija, pomorsko-trgovinska aktivnost i tradicija, uz bujnu suptropsku vegetaciju na mediteransko-jadranskom razvedenom reljefu, a danasve plavo more, tvore onaj sklad po čemu je Dubrovnik dobro poznat i što mu daje posebnu privlačnost. (»Zlatna medalja Evrope« dodijeljena je Dubrovniku godine 1976. za očuvanje spomenika kulture).

³ Kasnije u XIX stoljeću uslijedilo je i masovno hodočašće muslimana (hodočasnici i pratnja) iz Bosne prema Istoku (Meka).

⁴ V. Stipetić: Ekonomska misao u starom Dubrovniku, Zbornik radova, Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu, Dubrovnik, 1975., str. 55.

⁵ J. Tadić: Promet putnika u starom Dubrovniku, TS, Dubrovnik, Dubrovnik 1939., str. 15.

⁶ D. Alfier: Ekonomika turizma, predavanja, Postdiplom — iz ekonomike turizma, škol. god. 1974/75., Dubrovnik.

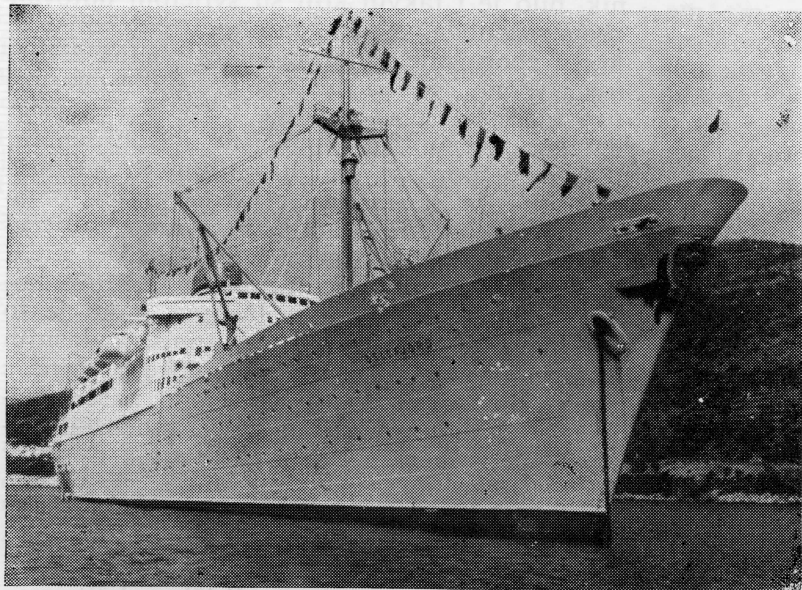
⁷ J. Tadić: Promet putnika . . . isto, str. 10.

jenjene dugom boravku i boravišnom turizmu.⁸

Najvjerojatnije je da je turizam dospio do Dubrovnika znatno prije nego je sagrađen hotel »Imperial« (otvoren 29. I godine 1897) za čiju izgradnju se vezuje pojava turizma u Dubrovniku. Njegova veličina, kapacitet od 151 kreveta, kojim se primatom odlikovao punih sedamdeset godina,⁹ također nas navodi na zaključak da se turizam pojavio i ranije.

»Lloyd-a«, podudara se s prvom fazom razvitka parobrodarstva na Jadranu.

Uvođenjem prve parobrodarske linije »Lloyd-a« godine 1837. uzduž istočne obale Jadrana od Trsta do Dubrovnika, zatim do Krfa i Carigrada, znače prve početke zajedničkog djelovanja parobrodarstva i turizma. Već se godine 1838. vide i prvi izletnici. Sve do 1842. na parobrodarskoj liniji Trst — Dubrov-

M/b »Oslofjord« (Norveška, 16844 brt) na kružnom putovanju Sredozemljem prvi je brod koji je posjetio Dubrovnik 1954. godine sa 373 putnika. Na slici: usidren pred Gruškom lukom (1955)

Prvi posjetio Dubrovnika bili su turisti iz zemalja tadašnje Austro-Ugarske monarhije. Prema službenim statističkim podacima tek iz godine 1896. u Dubrovniku je boravilo 825 posjetilaca. Broj posjetilaca raste izgradnjom smještajnih kapaciteta da bi godine 1913. evidentirali 10.401 turista od toga iz Beča 3.777, iz Dalmacije 2.884 i iz Ugarske 2.403.¹⁰

RAZVITAK PUTNIČKE AGENCIJE U DUBROVNIKU

Organizirani prethodnici putničke agencije

A) Prethodnici do I svjetskog rata

Osnivanjem pomorskih društava realizirale su se potrebe pomorstva i brodarstva.¹¹ Međutim, osnovna uloga pomorskih društava¹² vrlo se brzo proširila posredovanjem, organiziranjem i kreiranjem i onih poslova koji su bili izvan ili na granici njihova redovnog djelokruga poslovanja, te su više spadala u djelatnost putničkih agencija.

Zacijelo, početke turizma na Jadranu i Dubrovniku treba tražiti znatno ranije i to već u ono vrijeme kada se pojavio u Engleskoj, (godine 1841.) ili neposredno iza toga, kada se pojavio i počeo širiti dosta brzo, točkasto, po sjeverozapadnim obalama Mediterana. Poslušimo se primjerima iz tog vremena.

Početak izletničkog turizma za turiste iz Rijeke, Trsta i drugih luka u organizaciji

⁸ S. i Z. Marković: Osnove turizma, ŠK, Zagreb, III izd., 1972., str. 27.

⁹ M. Videović: Časopis »Naše more« br. 3, Hotel »Imperial« pred šezdeset godina, Početak dubrovačkog turizma, izdavač »Naše more«, str. 3 i 6, Dubrovnik, 1955.

A. Franić: Časopis »Turizam« br. 12/74., opisuje početak stvaranja turizma u Opatiji izgradnjom vile »Anđolina« godine 1844., te hotela »Kvarner« godine 1884.

¹⁰ M. Videović: Uvod, Revija »Dubrovnik«, knjiga 1., Dubrovnik, 1929., str. 7., opisuje da prvi počeci vođenja evidencije turističkog prometa Dubrovnika datira od godine 1896.

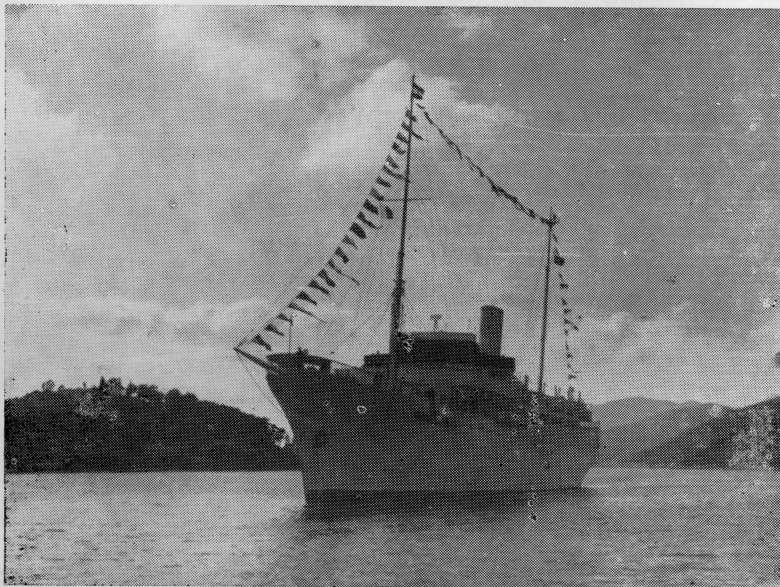
¹¹ V. Antić: Pomorstvo i naš turizam, Pomorski zbornik, knjiga II JAZU i Institut za historijske i Ekonomske nauke, Zadar, Zagreb, 1962., str. 989, kaže se da su prijevoz pošte vršili ratni brodovi, budući da je parobrodarska pruga prvim parobrodom »Ilirija« uvedena u promet ne zbog prijevoza putnika ili turista, već je to, u godini 1837., uslijedilo radi prijevoza pošte i drugih robnih pošiljaka. Ta pruga — uz razvitak prometa — značajna je i za razvitak turizma, jer je njenim uvođenjem bila približena istočna jadranska obala Evrope, trasirajući prve puteve turističkim kretanjima. Parobrodi i njihovo usavršavanje, uz razvitak željezničkog prometa i drugi relativni čimbenici dali su turizmu toliko potrebnu komponentu i poticaj. Fultonov prvi parobrod je bio izgrađen g. 1807., a na relaciji Trst — Venecija prvi se parobrod pojavio godine 1818.

¹² B. Vukonić i R. Matović: Turističke agencije, VEŠ »Dr Mirković«, Pula, 1973., str. 12., spominju da djelovanje pomorskih kompanija susrećemo već prvom pojavom parobrodarstva.

nik — Kotor, su stalno u prometu dva broda, a Rijeka će se uključiti tek godine 1843. (ranije su bili na istoj liniji jedrenjaci).¹³ U to vrijeme za brodare Trst predstavlja najvažniju, najsjeverniju i najrazvijeniju jadransku luku.

Prema izvještaju dolaska brodova zabilježeno je da je dana 10. VIII 1844. godine doputovao u luku Gruž »Lloyd-ov« parobrod

»Stella Polaris« (Švedska, 5209 brt) bio je među prvim brodovima koji su na kružnim putovanjima posjetili 1954. Dubrovnik. Na slici prilikom uplovljavanja u Grušku luku.

P/B »Baron Stürmer« sa 151 izletnika, tzv. »Pasagieri della gita di piacere«, nazvan još i »Prvi društveni, zabavni izlet«, koji je uz dalmatinsku obalu organizirao »Austrijski Lloyd«.¹⁴ To je — najvjerojatnije početak organiziranog i kreativnog nautičkog turizma parobrodom¹⁵ uzduž istočne obale Jadrana u vrijeme pojave turizma u svijetu. Tom i takvim oblicima turizma zajedničko je — uz plovidbu — posjet, obilazak i razgledanje povijesnih, kulturnih i drugih zanimljivosti primorskih i dalmatinskih gradova, osobito Dubrovnika.

Nekoliko godina kasnije sličan primjer nalazimo kod »Dubrovačke plovidbe« i »Ungaro-Croatia« koji organiziraju izlete u Split 6. V 1893. prigodom otvaranja novog Hrvatskog kazališta u Splitu.

Godine 1898. također se priređuju izleti tada nabavljenim parobrodom »Ida« u okolicu Dubrovnika.¹⁶ Kapetan Frano Goll, agent »Austrijskog Lloyda« u Gružu, organizira polaske iz Gruža ili s Pila do Dubrovačke rijeke, Trsteno, Koločepa, Lopuda i Cavtata.

Tako su parobrodarska društva (kompanije) obavljajući vlastite oblike poslovanja, odigrala odlučujuću pozitivnu ulogu u razvitku turizma i turističkog posredovanja. Bricujući se za vlastite interese, bolje korištenje kapaciteta parobroda i sl. postala su u pravom

smislu riječi organizirani prethodnici putničkih agencija na istočnoj obali Jadrana, osobito Dubrovnika.

B) Između dva rata

Turistička kretanja prekidaju se s prvim svjetskim ratom. Raspadom Austro-Ugarske monarhije, jačanjem i teritorijalnim prošire-

njem Italije na Jadranu, kada su joj pripojeni Trst, Rijeka, Istra, Cres, Lošinj, Lastovo i Zadar, nastaju brojne teškoće za novoosnovanu državu Južnih Slavena.

Zahvaljujući bogatoj tradiciji i slavnoj prošlosti u pomorstvu, kao i iskustvu stečenom pod tuđim utjecajem i okupacijom u pomorstvu i turizmu, jača svijest našeg naroda koji se tada uklapa u novo nastale proizvodne snage i odnose kao i u nove političke i gospodarske odnose, te razvija i jača turizam, pomorstvo, osobito parobrodarstvo i promet putnika na istočnoj obali Jadrana.

¹³ Napominjemo da je sporo napredovao razvitak parobrodarstva na našoj obali Jadrana, budući da su se jedrenjaci još uvijek razvijali sve do g. 1858., u interesu Austro-Ugarske (tuđina) i njenog kapitala, prema V. Antić: Pomorstvo i naš turizam, str. 1021-1029.

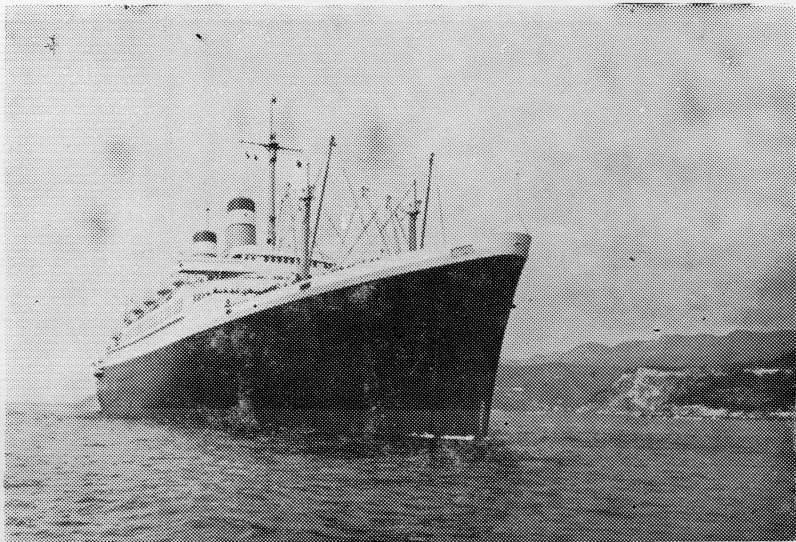
¹⁴ V. Antić: Pomorstvo i . . . isto, str. 987, navodi da je »Austrijski Lloyd« (osnovan godine 1883. i subvencioniran od austrijske vlade) započeo sa 6 parobroda, da bi zatim godine 1843. imao u svom sastavu 14, godine 1853. imao već 58, te godine 1858. 60 parobroda.

¹⁵ R. Ferri: Stotrideseta godišnjica parobrodarskog turizma duž naše obale, u časopisu »Pomorstvo« broj 7-8/68., str. 230.

¹⁶ Godine 1898. u Dubrovniku je osnovano »Klimatičko društvo« sa zadatkom uljepšavanja grada. Ono je zaslužno za uređenje parka Gradac i tome slično. Poslije rata, godine 1918., obnavlja svoje djelovanje i nosi naziv »Društvo za poljepšavanje grada Dubrovnika«, a godine 1921. mijenja ime u »DUB« — Društvo za razvijanje Dubrovnika i okolice.

S tim u vezi je i pojava »Putnika«, pa ćemo se uz povijesni slijed te agencije (društva) osvrnuti na poslovanje organizacijske jedinice »Putnik« — Dubrovnik.

Sjedište Centrale »Putnik« nalazilo se u Beogradu, dok su se na pojedinim za turizam značajnim mjestima nalazili komisionari.¹⁷

M1b »Independence« (USA, 23719 brt) na kružnom putovanju doplovio je sa 590 putnika iz Pireja 18. ožujka 1955. Na slici: usidren pred Gruškom lukom.

U Dubrovniku je godine 1923. osnovana institucija pod prvobitnim nazivom »Savez društava i institucija za unapređenje turizma« da bi kasnije promijenila ime u »Savez za unapređenje turizma«, zatim u Turistički savez.¹⁸ Kao komisionaru bilo mu je povjereno otvaranje stalne biljetarnice — putničkog ureda — koja je u tom svojstvu i sastavu poslovala do kraja godine 1932., da bi zatim bila izdvojena kao organizacijska jedinica filijale »Putnik«, Dubrovnik.¹⁹

Posebnu kategoriju čine pomorsko-putničke agencije i predstavništva brodarskih plovidbi među kojima se uz domaće ističu talijanske pomorske agencije s brojnim filijalama uzduž naše obale, pa tako i u Dubrovniku. Parobrodarska društva (spomenimo samo do i agencijsko-putničkim poslovima. Tu ubrajamo prodaju brodskih karata za vlastite ili tuđe linijsko-putničke brodove, za vlastita kružna putovanja, krstarenja morem i sl. poslove, gdje se isprepliću vlasničko, turističko i organizacijsko-poduzetničko umijeće.²⁰

U Dubrovniku su djelovali brojni putnički uredi privatnih vlasnika. Mogu se razmotriti pojedinosti jedne značajnije privatne agencije, koja je osnovana godine 1935. kao receptivna putnička agencija pod nazivom (»Goich Tours Tourist Service«).²¹

Predmet poslovanja bilo je posredovanje u prodaji putnih karata (parobrodarskih, že-

ljezničkih i zrakoplovnih), posredovanje pri smještaju turista u hotele, pansionere i druge kapacitete na područje dubrovačke rivijere kao i na ostale dijelove Jugoslavije.²²

Marljivošću i upornošću svog žiteljstva, uz objektivne uvjete potrebne za razvitak turističkog mjesta i turizma, kao i uz postignuti

¹⁷ J. S. Vrgnanin: Putničke agencije, GRAFIČKA škola, Zagreb, 1975., str. 5., spominje poslove komisionara koji su u svom sastavu imali stalne i povremene — sezonske — biljetarnice, god. 1940. bilo ih je 30, obavljali su regionalni turistički savezi i društva (njih 11), Međunarodno društvo »Wagon-Lits-Cook«, Beograd i Zagreb i »Grand garaža« — autobusno poduzeće Podgorica (danas Titograd). Također je Centrala »Putnik«, Beograd, imala i vlastite filijale u zemlji.

¹⁸ Godišnji izvještaj Turističkog saveza u Dubrovniku, Svezak V, za 1939., Dubrovnik, 1940., str. 10, navodi se: »Turistički savez u Dubrovniku spada među prve ustanove ove vrste u našoj zemlji, iz čijeg je kruga još u početku djelovanja došlo do osnivanja društva »Putnik« za cijelu državu.«

¹⁹ Dubrovački turizam, Izvještaj Saveza za unapređenje turizma, Svezak prvi 1934-1935., Dubrovnik, 1935., str. 12. Spominje se aktivnost Turističkog saveza Dubrovnika na propagandi, kao i akcije organizacijske prirode. Navodi se osnivanje »Turističkog doma«, godine 1935., prvog u Jugoslaviji, prethodnika Centra za izučavanje turizma, odnosno današnjeg Centra za turističku dokumentaciju i informaciju. Lapadska obala 11.

²⁰ Vrlo značajnu, najvjerojatnije i vodeću ulogu na promicanju turizma vršila je »Dubrovačka plovidba«, Dubrovnik, koja je osim spomenutog, pristupila i izgradnji hotelskih kapaciteta u Zagrebu (Hotel »Dubrovnik«) u konjunktornim godinama pred II svjetski rat.

²¹ Centar za izučavanje turizma, Dubrovnik, razni propagandni materijali, oglasi od godine 1932-1941. kao i osobni razgovor s tadašnjim vlasnikom, a poslije II svjetskog rata i direktorom »Putnika«, Dubrovnik, dugogodišnjim turističkim radnikom Goić kap. Zvonkom.

²² Spomenuti se može i putnička agencija Radovana Stevovića sa sjedištem u Dubrovniku (Pile), poznatu po svom »Popular Tours« programu iz Dubrovnika prema Crnoj Gori.

stupanj organizacije putničkih agencija, Dubrovnik je tridesetih godina ovog stoljeća postao turističkim centrom Jugoslavije. Najvjerovatnije je to ostao i do danas. Međutim, značajno je istaknuti da je u godini 1935. zabilježio vrlo dobre rezultate. Broj inozemnih posjetilaca dostiže veličinu 26.222 i po broju njihovih noćenja 244.387 po čemu je Dubrovnik postao vodeće turističko mjesto u Jugoslaviji,²³ sve do početka II svjetskog rata.²⁴

Početkom II svjetskog rata prestaje stvarni rad »Putnika« Beograd,²⁵ dok je u Dalmaciji talijanska putnička agencija »CIT« (Compagnia Italiana per il turismo) odmah po okupaciji preuzela poslovnice »Putnika« u Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Kotoru.

C) Poslije II svjetskog rata

Rat je ostavio brojne dalekosežne posljedice u svijetu i Jugoslaviji. Neposredno nakon oslobođenja godine 1945. slijedi faza obnove zemlje koja traje sve do godine 1950. u kojoj je izvršena korjenita izmjena društveno-gospodarskih i političkih prilika, faza u kojoj se očitovalo državno-centralističko upravljanje.

U tom razdoblju (godina 1948) je poznata politička gospodarska blokada Jugoslavije od strane SSSR-a i zemalja istočne Evrope, među kojima su se nalazile i zemlje tradicionalnih turističkih posjetilaca, pa čak i vlasnika hotelskih objekata u Dubrovniku (čehoslovački vlasnici u Kùparima).

S promjenom vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, nema više privatnih putničkih agencija. Neposredno poslije oslobođenja Dubrovnika (18. X 1944) osniva se godine 1945. turistički informativni centar po nazivom Ured za informacije (smješten je bio u prostorijama današnjeg Turističko-informativnog centra »TIC-a«), koji je osim pružanja informacija prodavao novine, duhan itd.

Tek godine 1947. osniva se u sklopu »Putnika« — Beograd filijala Split, Poslovnica u Dubrovniku.²⁶

»Putnik«, Dubrovnik, (zatim i »Atlas«²⁷) zdušno se predaje radu na pružanju što razno-

vrsnijih usluga turistima brodova na kružnim putovanjima. Tom radu pristupilo se s vrlo skromnim sredstvima vodeći računa o brojnim osobitim pojedinostima (uz političku izolaciju bile su prisutne i gospodarske, kadrovske i slične teškoće) s kojima se u to vrijeme susreće turističko gospodarstvo Jugoslavije.

Od godine 1950. slijedi novo značajno razdoblje, proces upravljanja procesom rada, planiranja, rezultatima rada i raspodjele itd. od strane samih neposrednih upravljača.

Godine 1952. osnovano je i Turističko društvo Dubrovnik.

NAUTIČKI TURIZAM BRODOVA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA KAO SPECIFIČNI RECEPTIVNI POSAO »ATLASA«

Definicije koje susrećemo o nautičkom turizmu obrađuju i obuhvaćaju osnovne dijelove,²⁸ tj. bogatstvo oblika²⁹ i dinamiku tog

²³ Dubrovački turizam, Izvještaj Saveza za unapređenje turizma, Svezak I, 1934-1935., Dubrovnik, 1935., str. 21.

²⁴ Pravno je prestao djelovati tek dana 18. III godine 1942.

²⁵ U godini 1978. je među vodećim i ostvaruje oko 80% inozemnog turističkog prometa SFRJ, uz povećanje za oko 10 puta u odnosu na godinu 1935.

²⁶ To nije pravni, već stvarni sljedbenik turističkog poslovanja u Dubrovniku.

²⁷ Od 1. srpnja godine 1952. — poslije izvršene decentralizacije u turizmu Jugoslavije, osniva se i započinje s radom — kao samostalno poduzeće — i nadalje pod nazivom »Putnik«, Poduzeće za saobraćaj putnika i turista, Dubrovnik. Zatim od godine 1962. izvršena je promjena naziva tvrtke »Putnika«, Dubrovnik u novo ime »Atlas«, Poduzeće za saobraćaj putnika i turista, Dubrovnik, zbog tadašnjih propisa o vanjskotrgovinskom poslovanju, kojim se brani da srodna poduzeća ne mogu poslovati pod istim imenom »Putnik« kako je do tada bilo. Stoga se ove godine navršava 20-ta obljetnica poslovanja pod tim imenom.

²⁸ V. Brajković: U časopisu »Privreda Dalmacije«, br. 45/68. navodi: »Ako smo kroz sve faze naše burne prošlosti na moru pokazali da smo narod mora i da znamo koristiti njegove blagodati, zar nećemo uzeti i novo bogatstvo što nam naše more pruža u suvremenom razvitku svjetskog turizma«.

²⁹ Prema A. Apolonio: Nautički turizam, izd. Međunarodni odbor turističkog društva Južni Jadran, Dubrovnik 1969., str. 14-16; potrebno je spomenuti najkarakterističnije definicije:

»... nautički turizam obuhvaća čitav niz stupnjeva u zadovoljavanju potreba bavljenja i kretanja na moru kao osnovnom elementu počevši od malog jačarenja na moru (i uopće na vodi) i jedrenja, do različitih vrsta putovanja motornim pogonom na većim ili velikim plovnim jedinicama u vlastitoj ili tuđoj poduzetnosti.« Definiciju je dao prof. dr Vladislav Brajković.

Zatim:

»Nautički turizam u širem smislu složena je pomorsko-turistička djelatnost, koja kako je poznato obuhvaća putovanja morem:

— Putničkim i putničko-teretnim brodovima, koji vrše obalnu plovidbu ili kružna putovanja.

— Jahtama, jedrenjacima, kuterima, sportskim čamcima, posebnim plovilima za krstarenje, jedrenje, ribarenje i ostale turističke rasonode na vodi (nautički turizam u užem smislu)«, (dr B. Jurić).

Jahte u Gruškoj luci

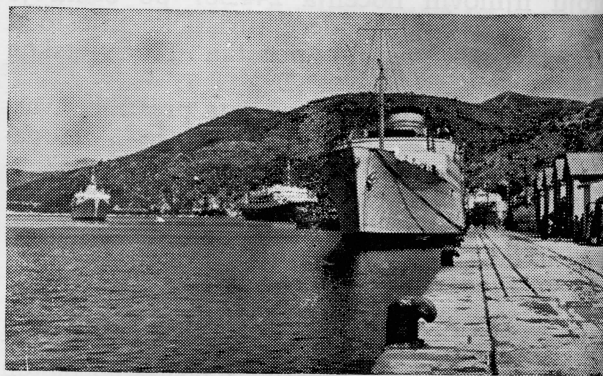
posebnog vida turizma.³⁰

Razmatrajući razvitak nautičkog turizma Jugoslavije — u ovom slučaju — brodova na kružnim putovanjima, poslužimo se slijedećim primjerima:

Dana 10. ožujka godine 1953. bio je usidren pred dubrovačkom starom lukom brod P/B »Oslofjord«, norveške zastave, u opsluživanju tadašnjeg »Putnika«, Dubrovnik, kao samostalnog poduzeća.³¹ Dakle, »Atlas« ove godine se nalazi na pragu značajne 29-te obljetnice aktivnog, kontinuiranog i kreativnog rada koji u svojoj ukupnosti predstavlja specijalnost u radu »Atlasa« i njegovog osoblja. U tom značajnom periodu P/B »Oslofjord« je 10 godina obavljao uzastopna pristajanja. Spomenimo i druga imena brodova koji su veoma često pristajali u Dubrovnik na kružnim putovanjima kao što su: »Orsove«, »Constitution«, »France« (danas najveći putnički brod na svijetu) itd.

»Atlasov brodski odjel«, tj. organizacija »land arrangement«, obavlja animiranje, prihvaćanje i opsluživanje turističkih brodova kod pristajanja i za vrijeme njihova boravka u luci. Taj odjel izravno obavlja predmetni rad. Kroz sve protekle godine nalazi se na samom vrhu u Jugoslaviji, budući da je pružao usluge opsluživanja gotovo za sve brodove koji su dolazili u jugoslavenske luke. »Atlas«, osim Dubrovnika, pruža usluge opsluživanja u Kotoru, Korčuli, Splitu, Šibeniku, Zadru, Ri-

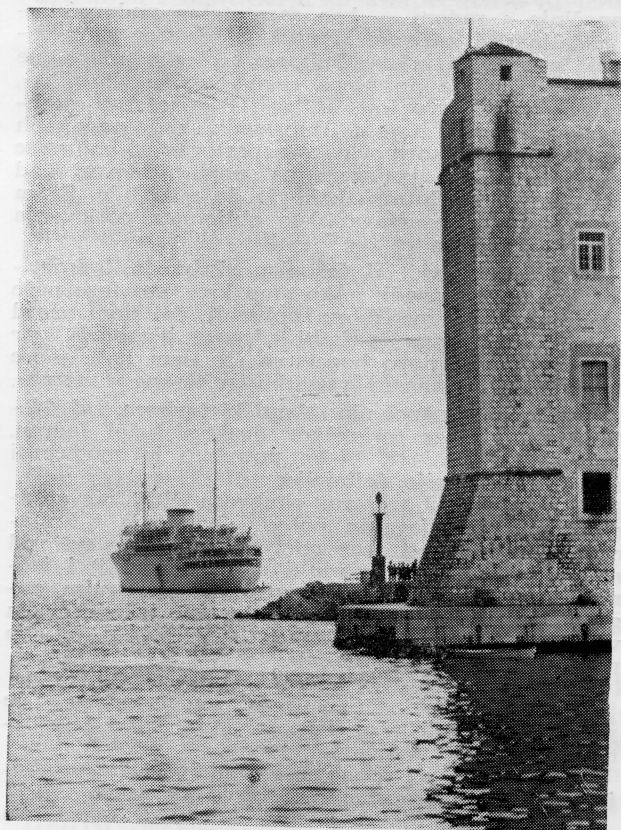
jeci i Puli. Putem svojih poslovnih partnera — agenata — »Atlas« je organizirano obavljao poslove posluživanja brodova i u susjednim zemljama Grčkoj i Italiji. Procjenjuje se da je obavljao oko 80% od ukupnog broja pristajanja brodova na kružnim putovanjima u svim jugoslavenskim lukama. Obavljao je i

Čest prizor u Gruškoj luci — putnički brodovi uz obalu

preko 90% od ukupnog broja pristajanja tih brodova u Dubrovniku (vidljivo iz tabele br. 1). Taj specifični posao iskazuje brojne osobitosti. Kompleksan je po svom karakteru, budući da obuhvaća pojedinosti opsluživanja turista koji su osebujni dio turističke potražnje, najčešće imućnije klijentele, a s tim i većih profiteja, koja se razlikuje od stacioniranog turizma. Taj posao obavljaju linijski i brodovi osobite, specifične namjene, plovila u plovidbi morem, s osobitim naglaskom na kratkoću boravka, zadržavanja broda u luci i njegovog opsluživanja. Animiranje se vrši putem inozemnih putničkih ili pomorskih agencija, ponekad i izravnim kontaktom s brodovlasnikom, brodarom putničkih brodova ili njegovim agentom.

U opsluživanju brodova na kružnim putovanjima traži se sveobuhvatna koordinacija svih sudionika, od onih koji šalju prethodno odobrenje za pristajanje broda, lučkih vlasti, peljara, sanitetskih i carinskih vlasti i pogranične policije, pa preko poduzeća luka koje pružaju usluge priveza i odveza sve do putničke agencije koja objedinjuje i koordinira rad svih navedenih sudionika. Rad putničke agencije nije time iscrpljen već se nastavlja u kreativnom oblikovanju turističkih usluga kao što su izleti u bližu i dalju okolicu, razgledanje kulturno-povijesnih spomenika, panorama, prisustvovanja folklornim i drugim pri-

M/b »Maréchal Joffre« (11708 brt, luka pripadnosti Marseille) posjetio je s 194 putnika Dubrovnik 30. ožujka 1955. godine.

³⁰ Navodi se i definicija Aleksandra Apolonija koja glasi: »Nautički turizam je kretanje domaćih ili stranih turista u vlastitom ili tuđem plovilu i organizaciji u turističke svrhe.«

³¹ D. Alfier: Ekonomika turizma, Postdiplomski iz Ekonomike turizma, predavanja, škol. god. 1974/75., Dubrovnik, pripominje da danas susrećemo kružna cirkularna putovanja brodom (autobusom, zrakoplovom — u najnovije vrijeme čak i oko svijeta), gdje je putovanje glavni motiv turističkog kretanja, te nema karakter zadržavanja.

Tabela 1

Putnici u međunarodnom prometu i turistički promet inozemnih turista u međunarodnom brodskom prometu turista (posjetilaca) s brodova na kružnim putovanjima u Dubrovniku posredstvom »Atlasa«*

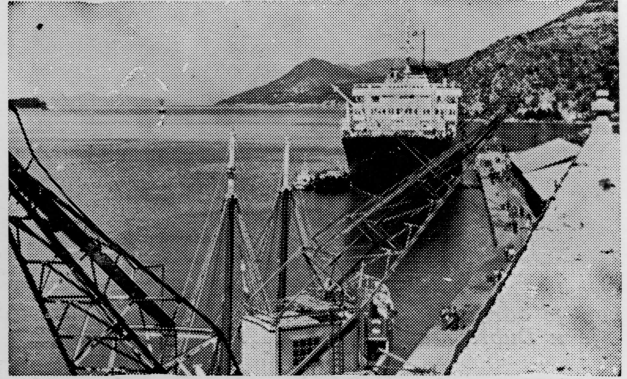
1966.	128.692	100	55.938	100	—	52.862	100	—	23.628	100
1967.	132.072	103	62.794	112	112	59.648	113	113	62.443	112
1968.	154.115	120	75.267	135	119	72.434	137	121	31.365	133
1969.	205.838	160	83.828	150	111	79.486	150	110	32.897	139
1970.	219.414	170	88.485	158	105	84.627	160	106	48.237	204
1971.	293.141	228	89.343	160	100	83.466	158	99	47.984	180
1972.	230.327	179	76.592	137	86	72.843	138	87	36.432	145
1973.	229.752	179	73.974	132	97	69.220	131	95	56.301	238
1974.	195.519	152	63.596	114	86	59.764	113	86	48.263	204
1975.	248.635	193	92.848	166	146	87.586	166	147	66.738	282
1976.	263.277	205	82.551	148	89	78.642	149	90	61.242	259
Prosječna stopa porasta u %				7	4		4	4		10

Izvor: Operativni podaci Lučke kapetanije Dubrovnik, iz Dnevnička pristajanja brodova u Dubrovniku, po godinama; operativni podaci poduzeća »Luka«, Dubrovnik, po godinama; operativni podaci »Atlasas«, Dubrovnik, po godinama.

* Ukupni promet turista s brodova uključuje pristajanje u luci Gruž, kao i sidrenje brodova ispred luke Gruž i Dubrovnik (stara luka).

redbama grupno ili pojedinačno itd, a prema zahtjevima turista po unaprijed objavljenom ili dogovorenom programu. Animiranje gostiju najčešće se obavlja putem prospekata, filmova i drugih sredstava putničke agencije u čijem se posredstvu poslovi odvijaju.

Programi se rade u pravilu i najčešće unaprijed u suradnji i na zahtjev brodar, njegovog zapovjednika ili agenta, što čini jedinstven program broda na kružnom putovanju. Ponekad se program predaje teleksom kao nalog putničkoj agenciji sa svrhom njegovog ostvarenja. Vrše se i izmjene ili stvaraju novi programi neposredno prije dolaska broda u luku.

Jedan od transatlantskih kolosa u Gruškoj luci

U prvom dijelu tabele broj 1 u razdoblju od 11 godina predstavljeno je ukupno kretanje putnika u međunarodnom turističkom prometu inozemnih turista brodovima domaće i inozemne zastave u linijskom prometu (koji su doputovali u Dubrovnik). Zapaža se snažna dinamika kretanja i to po prosječnoj godišnjoj stopi porasta od 7%, koja se već u godini 1971. više nego udvostručila (indeks 228), da bi potom slijedila stagnacija i opadanje. U godini 1973. ponovno se približila rekordnoj 1971. godini.

S tim podacima može se usporediti prikaz prometa turista s brodova na kružnim putovanjima kako bi se što bolje uočio njihov obujam. Vidi se nešto blaža prosječna stopa porasta u visini od 4% godišnje s brodova na kružnim krstarenjima, također s kulminacijom u godini 1971., koja se i u godini 1975. približava svom rekordu.³²

Drugi dio tabele 1 predstavlja vrlo visoko sudjelovanje »Atlasa« u ukupnom posredovanju i opsluživanju brodova i turista na kružnim putovanjima i slikovito se može uspore-

³² Razlozi su dobro poznati: Gospodarska kretanja, financijske, energetske i druge oblike recesije u svijetu, uz brojne događaje političke prirode: Bliski Istok, Grčka, Cipar i sl. Oni imaju svog izravnog utjecaja na turistička kretanja. U pojedinim godinama djelovali su pozitivno i ubrzavali su kretanje u pravcu istočne obale Jadrana.

Napomena: U Dubrovniku djeluju i vrše opsluživanje brodova na kružnim putovanjima i putničke agencije: »Generalturist«, »Kompas«, itd.

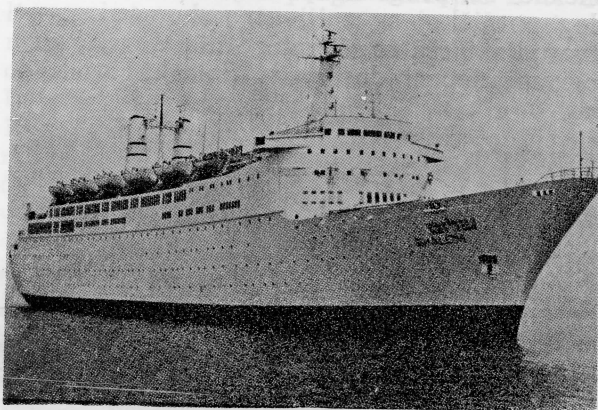
Tabela 2

Turistički promet inozemnih turista u međunarodnom prijevozu brodovima na kružnim putovanjima domaće i inozemne zastave s pristajanjem u Dubrovniku

1972.	36	100	—	196	100	—	232	7.135	100	—	69.457	100	—	76.592	100	—
1973.	56	156	156	165	84	84	221	11.355	159	159	62.619	90	90	73.974	97	97
1974.	80	222	143	145	73	88	225	14.546	204	128	49.050	71	78	63.596	83	86
1975.	74	206	93	207	106	143	281	17.393	244	120	75.455	109	194	92.843	121	146
1976.	68	189	92	185	94	89	253	15.205	213	87	67.346	97	89	82.551	108	89
Prosječna stopa porasta u %			17							21						2

Izvor: Operativni podaci iz Dnevnik Lučke kapetanije Dubrovnik, za godinu 1972, 1973, 1974, 1975. i 1976. i vlastiti proračuni.

diti s prvim dijelom te tabele i ono se kreće u 1966. s 94,5%, da bi u godini 1976. iznosilo 95,3% od ukupnog broja turista u Dubrovniku. Zatim se vidi visoki udio korištenja usluga »Atlas Toursa« kod turista s kružnih putovanja koji iznosi 44,7% u godini 1966, a 77,9% u godini 1976. Trend porasta pokazuje povećanje od preko 2,5 puta u godini 1976., iako je rekordna godina bila 1975. Prosječna godišnja stopa porasta iznosi 10%.

Izraelski putnički brod »Shalom« od 25.000 BRT koji je održavao liniju Haifa — New York boravio je u Dubrovniku u ožujku 1964. sa 500 putnika

U nastavku treba razmotriti pokazatelje turističkog prometa inozemnih turista u međunarodnom prijevozu brodovima na kružnim putovanjima domaće i inozemne zastave u Dubrovniku — date u tabeli 2 — u vremenskom slijedu kroz 5 godina. Uočljivo je da je ukupni broj pristajanja zabilježio svoj maksimum u godini 1975. uz prosječnu stopu porasta od 17%. Ta godina je ujedno rekordna i po broju turista.³³ Prosječna godišnja stopa porasta po broju turista iznosi 21% u prijevozu brodovima domaće zastave. Sve je intenzivnije po broju turista sudjelovanje brodova domaće zastave u prijevozu brodovima na kružnim putovanjima. Povećanje udjela domaće zastave je veće od porasta ukupnog broja turista s brodova na kružnim putovanjima s kulminacijom u godini 1974. Međutim, inozemna zastava je i nadalje pretežna. Njen je udio u godini 1972. iznosio 91%, uz relativno opadanje u godini 1976., te iznosi 82% od ukupnog broja turista.

Na temelju procjene i operativnog iskustva u pristajanju brodova na kružnim putovanjima u Dubrovniku, može se predstaviti veličina nautičkog prometa za Dubrovnik (i pretpostaviti za Jugoslaviju).³⁴ Time je vidljivo mjesto, uloga i značaj »Atlasa« za Dubrovnik i SFRJ.

³³ S receptivnog stajališta može se ustvrditi da se proširuju programi krstarenja Sredozemljem, gdje su najznačajnije obale Francuske, Španjolske i Sjeverne Afrike, pa sve do Grčke, Italije i Jugoslavije.

³⁴ Podaci u tabelama 18 i 19 su izvorni, do sada nisu bili objavljeni i rezultat su istraživačkog rada autora.

Potrebno je osvrnuti se na promet brodskog odjela »Atlasa« Dubrovnik po broju turista i po vrijednosti s brodova na kružnim

putovanjima korisnika »Atlas Toursa« na Jadranu.

Tabela 3

Godina	Broj	Izletnici indeksi		Promet Btto indeksi	
		na stal. bazi	verižni	na stal. bazi	verižni
1969.	36.568	100	—	100	—
1970.	51.194	140	140	142	142
1971.	51.697	141	101	149	105
1972.	38.531	106	75	145	97
1973.	59.371	162	154	188	130
1974.	50.720	139	86	206	110
1975.	69.034	189	136	273	132
1976.	64.008	175	93	288	105
1977.	60.063	164	94	292	91
1978.	56.104	153	93	248	95
Prosječna stopa porasta u %			5,0		10,6

Izvor: Operativni podaci Brodskog odjela »Atlas«, Dubrovnik, po godinama i vlastiti proračuni.

U tom pregledu vidi se u rasponu od 10 godina promet po broju izletnika i po vrijednosti, a odnosi se na luke Kotor, Dubrovnik, Korčula, Split, Rijeka, ponekad Šibenik i Zadar.

Karakteristična je visoka prosječna godišnja stopa porasta po broju izletnika od 5,0% s oscilacijama u godinama kad se javljaju utjecaji turističkog tržišta, započeti s godinom 1972, nastavljajući se u 1974, 1976, 1977. i 1978.

U tom razdoblju se ističe — promatrano po vrijednosti — prosječna godišnja stopa porasta brutto prometa koja iznosi 10,6%. Međutim, istaknuti je potrebu nadopune dosadašnjeg načina vođenja statističkih podataka, sukladno definiciji o izletnicima.³⁵ Primjenom te definicije turistički promet inozemnih turista Dubrovnik po broju izletnika predstavljao je u godini 1976. veličinu od 22,2% (računajući od broja turista Dubrovnik).³⁶

Broj izletnika u Dubrovniku nije evidentiran u statističkim izvještajima, što bi u buduću bilo potrebno ispraviti. »Atlas« se u svom radu specijalizirao u cjelini za pružanje navedenih usluga u svim lukama istočne obale Jadrana brodovima domaće ili inozemne zastave. Ipak se njegov rad ne iscrpljuje samo na problematici obavljanja komercijalnih poslova nautičkog turizma brodova na kružnim putovanjima. Njegovo djelovanje je šire, značajnije i obuhvatnije, a sastoji se od sljedećih aktivnosti:

- Brojne i značajne akvizicije na inozemnom tržištu i nakon II svjetskog rata kada su drugi oblici turizma bili u opadanju ili su stagnirali. Kasnije, u doba snažnog razvitka turizma u Evropi, opslužujući brodove »Atlas« pronosi glas o Jugoslaviji koja širom otvara vrata svakom dobronamjerniku (među prvima je ukinula vize i druge vrste ograničenja po principu reciprociteta) i pruža prednosti i pogodnosti susjednim turističkim zemljama Sredozemlja.
- Na domaćem tržištu informiranje republičkih i saveznih organa i organizacija vlasti od kojih je zavisilo izdavanje dozvola za pristajanje brodova u lukama pa sve do lučkih i drugih institucija kojima su se, osim informiranja, dokazivale i koristi (neposredne i posredne) koje taj oblik turizma donosi (imućnost klijentale, njena heterogenost itd.), kao i onih podnesaka nadležnim organima u pogledu osiguranja minimalnih uvjeta rada (za njegovo normalno odvijanje).

³⁵ Tourism Policy and International Tourism in OECD Member Countries, OECD, Paris, 1978., str. 7. stoji definicija: »Osobna putovanja za zabavu (provod) za vrijeme manje od 24 sata se tretiraju kao izletnici.«

³⁶ Broj posjetilaca osobito dolazi do izražaja pri računanju prosječne potrošnje po turistu, jer je dobro poznato da turisti s brodova na kružnim putovanjima kupuju turističke zanimljivosti najrazličitijeg sadržaja (imućniji su i sl.).

— »Atlasova« Turistička plovidba (o čemu u ovom radu nije bilo govora) predstavlja najbolji prilog i doprinos promicanju i realizaciji nautičkog turizma u Jugoslaviji. To su najraznovrsniji zabavni sadržaji na moru i uz more vlastitim ili tuđim brodovima (kao što su izleti, noćne šetnje, ribarenja itd. uzduž obale ili otoka našeg Jadrana).

— Dokazivao je izravno i još značajnije neizravne³⁷ devizne efekte od nautičkog turizma. U tridesetak posljednjih godina učinjeno je mnogo, iako bi se moglo na tom području učiniti još i više. Sadašnji i budući razvitak turizma osobito nautičkog, ovisi o brojnim čimbenicima, a izravno o materijalnim mogućnostima Jugoslavije namijenjenim razvoju turizma. »Atlas« (ne gledajući samo svoj uski interes) i danas zastupa mišljenje da je nautički turizam i njegov promet na Jadranu postigao zapažene rezultate, ali da njegova materijalna osnovica zaostaje iza postojeće potražnje. To se ogleda u:

- a) Stvaranju i razvijanju materijalne osnove luka i lučica i drugih sredstava namijenjenih djelomično ili u potpunosti prihvatu i otpremi brodova na kružnim putovanjima (linijskih i drugih brodova), pa sve do pružanja cjelovitih usluga prihvata, opsluživanja turista, posade i brodova i do uređaja za prihvrat ostatka goriva i drugih otpadnih materijala.
- b) Izgradnji ili rekonstrukciji brodova — plovila — turističke namjene (iako dosadašnja gradnja brodova bijele flote nije bila najsretnije riješena, uz brojne objektivne ili subjektivne čimbenike).

Izgled Gruške luke 1957. godine — obala gdje pristaju najveći putnički brodovi

Zahvaljujući djelovanju putničkih agencija i pomorskih putničkih agencija, njihovih prvobitnih oblika, pojavili su se u Dubrovniku — i u drugim mjestima na Jadranu — prvi oblici i osnove turizma. Pomorsko-brodarska društva su taj posao obavljala u cilju poboljšanja pomorskog parobrodarskog prometa. Osim organiziranja putovanja bavila su se i drugim kreativnim sadržajima (organiziranjem izleta, posjete kulturnim i drugim priredbama). Bila su organizacijske prethodnice putničkih agencija na Jadranu (i u Dubrovniku) i odigrala pionirsku i pozitivnu ulogu u razvitku organiziranih oblika putničkih agencija. Taj početak seže u vrijeme nastanka turizma u svijetu (prvog organiziranog turističkog putovanja u Engleskoj) godine 1841. Stoga se povijesna granica razvitka turizma u Dubrovniku i na Jadranu može pomaknuti na polovicu XIX stoljeća (a ne godine 1897. s otvaranjem hotela »Imperial«), te spada u najstarije takve pojave u Evropi. Već je tada — uočavamo — postojala međuzavisnost pomorskog prometa i turizma.

Tradicionalna gostoljubivost, osobine dubrovačkog pukâ (stanovništva), i gotovo 140-godišnje turističko iskustvo predstavljali su značajnu osnovu za razvitak turističkog gospodarstva pa tako i putničke agencije. Iz tih osnova »Atlas« je — kao i njegovi prethodnici — crpio stvaralačku snagu i poticaj. Razvio se od malog biroa »Putnika« Dubrovnik, Centrale u Beogradu do vodeće jugoslavenske agencije (mjereno po deviznom priljevu). To je danas moćna receptivna putnička agencija (kombiniranog receptivnog i manjim dijelom emitivnog oblika poslovanja) osnovana u receptivnom turističkom mjestu. Udio »Atlasa« u kontinuitetu tog turističkog prometa prikazan je u ovom radu. Ovim je tek naveden specifični receptivni posao »Atlasa«, a nisu bila predmet razmatranja drugi oblici i vrste njegova poslovanja. Na primjeru »Atlasove« prakse težilo se prikazati i istaknuti osobitosti njegova rada i zakonitosti turističkog razvitka u suvremenim specifičnim oblicima gospodarstva Jugoslavije. »Atlas« je uklopio organizacijske oblike, metode rada, vrste poslova međunarodnog turizma i prilagodio ih samoupravnim tokovima i društvenom uređenju Jugoslavije. Prikazano je »Atlasovo« djelovanje i njegov doprinos na unapređenje nautičkog turizma brodova na kružnim putovanjima.

³⁷ Još su značajniji prihodi (osim »Atlasovih«) koje postižu i realiziraju i drugi dijelovi turističke ponude. Tu ubrajamo — trgovine, poštansko-telegrafске usluge, kulturne i društvene organizacije, taksi prijevoznici, rent-à-car i sl. — tako da se odnos kreće 30% prema 70% u korist potonjih, temeljeno na procjeni višegodišnjeg »Atlasovog« iskustva.

Za svladavanje slabosti jugoslavenske turističke ponude »Atlas« je — svojevremeno — smatrao potrebnim pristupiti boljoj organiziranosti i zajedničkom nastupu temeljenom na samoupravnim osnovama svih zainteresiranih čimbenika turističke ponude Jugoslavije općenito, a nautičkog turizma posebno. Aktivno je utjecao na organizacijska i druga zbivanja (na okrupnjavanje, poslovno povezivanje i zajedničko nastupanje). Zatim, predlagao je nadležnim Republičkim organima i organima Federacije mjere i aktivnosti koje bi bilo potrebno poduzeti i ugraditi u sustavna rješenja, u gospodarske i vanjskotrgovinske tokove Jugoslavije. Postignuti su samo djelomični rezultati.

Za formiranje turističke ponude Jugoslavije i njenog nautičkog oblika — brodova na kružnim putovanjima — na suvremenim osnovama integralnog marketinga (promatrajući ga kroz njegove funkcije istraživanja, formiranja proizvoda, formiranja cijena, kanala prodaje i predstavljanja — promociju — razvoj, plasman i kreditiranje potrošača) potrebno je uključiti sve sudionike i nosioce poslovne i turističke politike na svim razinama (od općine do federacije, od OOUR-a do

SOUR-a, poslovnih zajednica i komora). Sva-ko djelomično pristupanje realizaciji tih poslova, što vrijedi i za jugoslavensku turističku ponudu u cjelini, uključivši nautički turizam brodova na kružnim putovanjima, smanjuje efekte i izravno utječe na njenu konkurentnu sposobnost. Ovo je tim značajnije budući da u Jugoslaviji imamo široku bazu luka i pristaništa vrlo bogatog kulturnog sadržaja, slavne prošlosti i značajnih dostignuća.

Nautički turizam — osobito brodova na kružnim putovanjima — u novije vrijeme (s pojavom energetske krize u svijetu) postaje sve značajniji, pa je rastućoj potražnji — na Mediteranu — potrebno dati i odgovarajuću ponudu Jugoslavije. Bit će potrebne vrlo velike potencijalne mogućnosti te rastuće potražnje još bolje i umješnije iskoristiti. U našem primjeru, »Atlas« bi se tim oblikom turističke ponude Jugoslavije mogao lakše uhvatiti u koštac s teškoćama i konkurencijom u svjetskim kretanjima i zbivanjima u turizmu, a jugoslavenski bi turizam — osobito njegov oblik nautički turizam brodova na kružnim putovanjima — u svjetskim razmjerima postigao još zapaženije rezultate.

